

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ СЛІДЧИМ ЗАСАДИ БЕЗПОСЕРЕДНОСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОКАЗАНЬ, РЕЧЕЙ І ДОКУМЕНТІВ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ**PECULIARITIES OF INVESTIGATOR'S IMPLEMENTATION OF IMMEDIACY PRINCIPLE DURING THE EXAMINATION OF TESTIMONY, ITEMS AND DOCUMENTS IN PRE-TRIAL INVESTIGATION**

Гвоздюк В.В., доктор філософії за спеціальністю 081 – Право, старший науковий співробітник наукової лабораторії з проблем протидії злочинності Національна академія внутрішніх справ

Моргун Н.С., к.ю.н., доцент, професор кафедри економічної безпеки та фінансових розслідувань Національна академія внутрішніх справ

Сєдакова В.В., доктор філософії за спеціальністю 081 – Право, оперуповноважений відділу кримінальної поліції Гололівське управління поліції Головного управління Національної поліції у м. Києві

Засада безпосередності дослідження показань, речей і документів посідає вагомe місце серед усіх засад кримінального провадження. Її зміст, який поданий у статті 23 Кримінального процесуального кодексу України від 13 квітня 2012 року свідчить про те, що дія цієї засади поширюється лише на стадію судового провадження (суд досліджує докази безпосередньо, показання учасників кримінального провадження суд отримує усно, не можуть бути визнані доказами відомості, що містяться в показаннях, речах і документах, які не були предметом безпосереднього дослідження суду тощо). Зважаючи на це, частина науковців трактують її, обмежуючись лише цією стадією кримінального провадження. Водночас ґрунтовний аналіз кримінального процесуального законодавства надає підстави вважати, що дія цієї засади поширюється і на етап досудового розслідування, тобто загалом кримінального провадження.

Метою статті є визначення особливостей реалізації слідчим засади безпосередності дослідження показань, речей і документів під час досудового розслідування.

У науковій статті проведено лінгвістичне та наукове тлумачення засади безпосередності дослідження показань, речей і документів. Здійснено аналіз положень Кримінального процесуального кодексу України в контексті цього питання. Окрема увага зупинена на висвітленні позиції практики Європейського суду з прав людини в розрізі питання реалізації цієї засади уповноваженими органами на стадії досудового розслідування. Наведені приклади щодо реалізації слідчим засади безпосередності дослідження показань, речей і документів під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій.

Загалом автори дійшли висновку, що особливість реалізації слідчим засади безпосередності дослідження показань, речей і документів під час досудового розслідування полягає в тому, що він: 1) самостійно оцінює речові докази, а також аналізує процесуальні документи (протоколи, постанови, додатки), які є результатом його особистого сприйняття під час проведення процесуальних дій, що направлені на збирання доказів; 2) залучає сторону захисту у процесуальних діях, а також забезпечує її ознайомлення з матеріалами кримінального провадження в порядку ст. 221 Кримінального процесуального кодексу України.

Ключові слова: слідчі (розшукові) дії, збирання доказів, допит, огляд, обшук, практика Європейського суду з прав людини.

The principle of immediacy in examination of testimony, items and documents is one of the essential principles of criminal proceedings. Its content, outlined in Article 23 of the Criminal Procedure Code of Ukraine (dd. April 13, 2012), indicates that the effect of this principle extends only to the stage of court proceedings (court directly examines the evidence, testimony is extracted orally by the court from the criminal proceeding parties, information contained in testimony, items and documents which had not been the subject of direct examination by the court cannot be recognized as evidence, etc.); therefore, some scholars interpret it by limiting exclusively to the mentioned stage of criminal proceedings. At the same time, a thorough analysis of criminal procedural legislation provides grounds to consider such principle to be also applied to the stage of pre-trial investigation, i.e. criminal proceedings in general.

The aim of paper is to determine the peculiarities of investigator's implementation of immediacy principle in examination of testimony, items and documents during the pre-trial investigation.

This paper presents a linguistic and scientific interpretation of the immediacy principle in examination of testimony, items and documents with analysis of selected clauses from Criminal Procedure Code of Ukraine. Particular attention is paid to opinions set in ECHR practice regarding the implementation of this principle by authorized bodies at the stage of pre-trial investigation. Examples of the investigator's implementation of immediacy principle in examination of testimony, items and documents during selected investigative (search) actions are outlined.

In general, authors concluded that investigator's implementation of the immediacy principle in examination of testimony, items and documents during the pre-trial investigation has the following specificity: 1) independent evaluation of procedural documents (protocols, resolutions, annexes), which are the result of one's personal perception in the process of conducting procedural actions aimed at gathering evidence; 2) involvement of the defense party in procedural actions, as well as ensuring one's familiarization with the materials of criminal proceedings in accordance with Article 221 of the Criminal Procedure Code of Ukraine.

Key words: investigative (search) activities, evidence collection, interrogation, examination, search, ECHR practice.

Актуальність дослідження. Засади кримінального провадження відіграють важливу роль у всьому кримінальному процесі України. Їх закріплення в Кримінальному процесуальному кодексі України від 13 квітня 2012 року (далі – КПК України) та дотримання всіма учасниками цього процесу і свідчить про те, що наша держава є правовою.

Усі засади кримінального провадження мають вагомe значення та відіграють свою роль у кримінальному про-

вадженні. Водночас хотілось би звернути увагу саме на безпосередність дослідження показань, речей і документів. Ця засада, на перший погляд, стосується лише судового провадження, в якому вона обов'язково повинна бути дотримана учасниками кримінального процесу. Проте, досліджуючи детально її сутність, окремі науковці, аргументи яких видаються переконливими, схиляються до думки щодо розширення її змісту та поширення і на стадію досудового розслідування.

Зважаючи на те, що ключовими фігурами у досудовому розслідуванні під час доказування виступають прокурори, слідчі та дізнавачі, то звернемо увагу серед них саме на слідчих, кількість яких, відповідно до правових актів України, переважає над іншими уповноваженими суб'єктами, та які здійснюють досудове розслідування у злочинах, що є більш суспільно небезпечними діяннями ніж інші. Тому, вважаємо за необхідне висвітлити особливості реалізації слідчим засади безпосередності дослідження показань, речей і документів під час досудового розслідування.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Визначенням сутності засади безпосередності дослідження показань, речей і документів у кримінальному провадженні займалися такі вчені як І. М. Доронін, Н. В. Кіцен, В. Т. Малярченко, В. Т. Нор, В. М. Тертишник, М. Є. Шумило тощо. Особливу увагу на забезпечення вказаної засади кримінального провадження під час досудового розслідування було приділено наступними вченими: В. К. Волошиною, С. О. Гриненко, О. Г. Дехтяр, Т. М. Мирошниченко. Проте поза увагою залишилось питання щодо визначення особливостей реалізації слідчим засади безпосередності дослідження показань, речей і документів під час досудового розслідування.

Метою статті є визначення особливостей реалізації слідчим засади безпосередності дослідження показань, речей і документів під час досудового розслідування.

Виклад основного матеріалу. Задля висвітлення об'єктивних результатів дослідження, спершу інтерпретуємо такі поняття: «безпосередність» та «дослідження». Відповідно до Великого тлумачного словника сучасної української мови поняття «безпосередній» – це «1. Який не має проміжних ланок, здійснюється без посередництва когось, чого-небудь; прямий...// Який прямо впливає з чого-небудь або зумовлює щось...2. Який, не задумуючись, іде за своїм внутрішнім потягом, нахилом; простий, щирий» [1, с. 71]. В контексті нашого дослідження доцільно застосовувати перше значення поняття. Досліджувати – це «1. Піддавати що-небудь ретельному науковому розгляду з метою пізнання, вивчення чогось. 2. Ретельно обстежувати когось, що-небудь, уважно знайомитися з чим-небудь для встановлення чогось» [1, с. 242]. Два значення цього поняття є прийнятними в межах нашого дослідження.

Таким чином, тлумачення цих понять свідчить, що безпосередність дослідження полягає в персональному здійсненні уповноваженою особою ретельного наукового розгляду або обстеження когось чи чогось з метою пізнання, встановлення чогось.

Що ж до наукового тлумачення засади кримінального провадження «безпосередність дослідження показань, речей і документів», то нині погляди науковців є різноманітними. Автори науково-практичного коментаря «Кримінальний процесуальний кодекс України» зауважують, що вказана засада виявляється в тому, що судді повинні особисто дослідити докази – вислухати обвинувачених, потерпілих, свідків, за власною ініціативою викликати експерта для допиту задля роз'яснення висновку, оголосити протоколи слідчих (розшукових) дій, інші документи, долучені до матеріалів кримінального провадження, оглянути речові докази, відтворити звукозапис і відеозапис, провести огляд на місці, провести впізнання учасниками провадження (свідками, потерпілими) речей і осіб [2, с. 73]. На думку В. М. Тертишника, безпосередність дослідження доказів означає те, що судді, які розглядають справу й ухвалюють вирок, повинні особисто і безпосередньо в судовому засіданні досліджувати всі докази у справі та на підставі цього дослідження зробити висновок про належність до справи, допустимість і достовірність доказів, доведеність вчиненого кримінального правопорушення і винуватості чи невинуватості обвинувачуваного [3, с. 72]. Автори науково-практичного комен-

таря «Кримінальний процесуальний кодекс України» за загальною редакцією В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила визначають цю засаду як побудову судового розгляду його предмета (обвинувачення, клопотання про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру), за якого судді розглядають та вирішують його за участі сторін на підставі особистого і безпосереднього ознайомлення і дослідження доказів без будь-яких проміжних ланок [4, с. 87].

Викладене свідчить, що вказані автори визначають засаду кримінального провадження «Безпосередність дослідження показань, речей і документів» як таку, що поширює свою дію лише на стадію судового провадження.

На противагу вищевикладеній позиції існує і інша. Вона полягає в тому, що така засада кримінального провадження повинна поширюватись і на стадію досудового розслідування, тобто загалом – кримінального процесу [5, с. 47; 6, с. 190].

Звертаючись до ст. 23 КПК України, слід зауважити, що кримінальна процесуальна засада «безпосередність дослідження показань, речей і документів» означає наступне: суд досліджує докази безпосередньо; показання учасників кримінального провадження суд отримує усно; не можуть бути визнані доказами відомості, що містяться в показаннях, речах і документах, які не були предметом безпосереднього дослідження суду, крім випадків, передбачених КПК України; суд може прийняти як доказ показання осіб, які не дають їх безпосередньо в судовому засіданні, лише у випадках, передбачених КПК України; сторона обвинувачення зобов'язана забезпечити присутність під час судового розгляду свідків обвинувачення з метою реалізації права сторони захисту на допит перед незалежним та неупередженим судом [7].

Вказана норма свідчить про те, що ця засада поширюється лише на етап судового провадження. Такої точки зору, як уже зазначалось, притримується частина вчених. Проте слушно підтримати іншу частину науковців, які зауважують на необхідності її ширшого тлумачення, тобто розповсюдженість її дії і на стадію досудового розслідування, «яка починається з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань і закінчується закриттям кримінального провадження або направленням до суду обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності, клопотання про закриття кримінального провадження» [7].

Аргументом того, що вказана засада може бути реалізована і на етапі досудового розслідування слугують: 1) окремі положення КПК України (ст. 91, 93, 206 КПК України); 2) ґрунтовні результати підготовлених наукових праць («Реалізація принципу безпосередності у досудових стадіях кримінального процесу» (С. О. Гриненко, 2008), «Реалізація галузевих та специфічних принципів кримінального процесу у стадії досудового розслідування» (В. К. Волошина, 2010), «Засада безпосередності дослідження показань, речей і документів та її реалізація у кримінальному провадженні» (О. Г. Дехтяр, 2013)); 3) практика Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), яка має прецедентний характер на території нашої держави і якої повинен дотримуватись слідчий у кримінальному провадженні [8; 9; 10].

Відповідно до п. 2 ч. 6 ст. 206 КПК України, якщо під час будь-якого судового засідання особа заявляє про застосування до неї насильства під час затримання або тримання в уповноваженому органі державної влади, державній установі, слідчий суддя зобов'язаний зафіксувати таку заяву або прийняти від особи письмову заяву та доручити відповідному органу досудового розслідування провести дослідження фактів, викладених в заяві особи [7]. Тобто із вказаного положення випливає, що слідчі уповноважені

проводити дослідження фактів. Якщо такі факти будуть підтверджені фактичними даними, то вони можуть бути доказами у кримінальному провадженні за умов, передбачених КПК України.

Окрім цього, слід зауважити, що згідно з ч. 2 ст. 93 КПК України сторона обвинувачення уповноважена збирати докази «шляхом проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок, проведення інших процесуальних дій, передбачених цим Кодексом» [7]. Своєю чергою, у ч. 2 ст. 91 КПК України передбачено, що доказування полягає у збиранні, перевірці та оцінці доказів з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження [7]. Саме слідчий уповноважений здійснювати доказування на етапі досудового розслідування. З цього приводу слід погодитись з тим, що етап перевірки вже отриманих доказів охоплює дослідження та оцінку доказів [11, с. 54]. Як доцільно зауважує Ю. М. Черноус, дослідження доказів – це пізнання суб'єктом доказування їхнього змісту щодо дотримання вимог достовірності, належності, допустимості й достатності [12, с. 19].

Тому, слушно погодитись із О. Г. Дехтяр, що засадою безпосередності дослідження показань, речей і документів у кримінальному процесі є передбачені в кримінально-процесуальному законі положення, відповідно до яких прокурор, слідчий, слідчий суддя і суд зобов'язані особисто досліджувати (сприймати, збирати, перевіряти, оцінювати) докази, мотивувати свої рішення на підставі тих доказів, які досліджені ними особисто, використовувати первинні докази, за винятком випадків, коли отримати останні неможливо і забезпечити можливість безпосередньої участі інших учасників кримінального провадження у проведенні процесуальних дій та ознайомлення їх з матеріалами кримінальної справи у випадках і межах, передбачених законом [6, с. 190].

Слід зазначити, що на етапі досудового розслідування слідчий безпосередньо досліджує докази, адже отримані показання під час допиту особи, оцінює висновки експертів, проводить огляд місця події, а також огляд документів і здійснює їх оцінку тощо. Саме належність виконання таких слідчих (розшукових) дій і призводить: по-перше, до достатності доказової інформації, щоб висунути підозру особі і, по-друге, справедливого судового розгляду (тобто забезпечення ефективного реалізації принципу безпосередності у судовому процесі).

З цього приводу доречно зауважити, що характеристика безпосередності зі сторони кримінального процесуального доказування полягає у тому, що вона тісно пов'язана із збиранням, перевіркою, оцінкою доказів та внутрішнім переконанням слідчого, прокурора, слідчого судді та суду з точки зору належності, допустимості, достатності та достовірності цих доказів. Також роль безпосередності у процесі кримінального процесуального доказування полягає у тому, що безпосередність виступає способом особистого сприйняття слідчим, прокурором, слідчим суддею та судом доказів у кримінальному провадженні, гарантією вільної оцінки доказів, а ще і у обґрунтованості та вмотивованості судового рішення [6, с. 53].

Такі твердження і підкріплюються практикою ЄСПЛ. Наприклад, у рішенні «Костовський проти Нідерландів» (заява № 11454/85) від 20 листопада 2008 року ЄСПЛ вказав, що: «... всі докази мають пред'являтися у присутності обвинуваченого на відкритому слуханні. Це не означає, однак, що для того, щоб показання свідків були використані як докази, вони завжди мають бути оголошені на відкритому слуханні в суді: використання як доказів таких показань, взятих на досудовому етапі провадження, саме

по собі не суперечить пункту 3 (d) та пункту 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, якщо при цьому дотримано гарантій прав сторони захисту. Як правило, ці права вимагають надання обвинуваченому рівноцінної і належної можливості спростування показань свідка обвинувачення та його допиту – чи то під час давання свідком показань, чи на якомусь пізнішому етапі судового провадження» [9]. У рішенні «Жогло проти України» (заява № 17988/02) від 24 квітня 2008 року ЄСПЛ зауважив: «... за певних обставин необхідність посилання на показання, дані на стадії досудового слідства, може бути виправданою. Якщо обвинуваченому була надана відповідна та належна можливість заперечувати такі показання – або під час їх надання, або на пізнішому етапі – прийнятність їх як доказів як така не суперечить вимогам пунктів 1 та 3 (d) статті 6» [10].

З викладених позицій ЄСПЛ випливає, що реалізація засади безпосередності на стадії досудового розслідування слідчим виявляється в тому, що для того, щоб ті фактичні дані, які він отримав під час проведення слідчих (розшукових) дій, були визнані доказами під час судового розгляду, не будучи безпосередньо досліджені судом, слідчий повинен забезпечити участь сторони захисту під час проведення таких процесуальних дій, а також надати можливість цій стороні ознайомитись з отриманими фактичними даними (може бути реалізовано в порядку ст. 221 КПК України). Завдяки цьому буде дотримано і засаду змагальності сторін у кримінальному провадженні (ст. 22 КПК України) та дозволить стороні захисту надати свої аргументи щодо заперечення всіх чи окремих фактичних даних, отриманих слідчим в процесі таких слідчих (розшукових) дій.

Звернемо увагу і на окремі слідчі (розшукові) дії, під час яких слідчий реалізує засаду безпосередності дослідження показань, речей і документів. Безпосереднє спостереження слідчого відбувається під час огляду (речей, приміщення, місцевості), слідчого експерименту, обшуку, пред'явлення для впізнання тощо.

Під час проведення слідчим огляду (речей, приміщення, місцевості), слідчого експерименту, обшуку відбувається дослідження ним індивідуальних ознак і властивостей речових доказів, способи і методи якого залежать від виду та завдань конкретної слідчої (розшукової) дії. Наприклад, у ході провадження огляду і обшуку слідчим встановлюються, у тому числі й за допомогою технічних засобів, ознаки і властивості речових доказів: форма, розмір, об'єм, вага, колір, температура, запах тощо. Проводячи слідчий експеримент з метою перевірки та уточнення відомостей, які мають значення для встановлення обставин кримінального правопорушення, слідчий може досліджувати ознаки і властивості речових доказів шляхом проведення необхідних дослідів і випробувань [6, с. 88].

Проводячи допит (ст. 224, 226 КПК України), слідчий безпосередньо досліджує показання допитуваних. При цьому він здійснює опосередковане пізнання, адже допитувана особа надає інформацію з приводу тих обставин, які вона особисто сприймала у минулому. Слід звернути увагу і на допит під час досудового розслідування в судовому засіданні (ст. 225 КПК України), який проводиться у виняткових випадках, пов'язаних із необхідністю отримання показань під час досудового розслідування, якщо через існування небезпеки для життя і здоров'я особи, її тяжкої хвороби, наявності інших обставин, які можуть унеможливити її допит в суді або вплинути на повноту чи достовірність показань, слідчий має право звернутися до слідчого судді із клопотанням провести допит такої особи в судовому засіданні, в тому числі одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб. У цьому випадку допит здійснюється в присутності сторін кримінального провадження з дотриманням правил проведення допиту під час судового розгляду [7]. В такому випадку як слідчий суддя,

так і слідчий безпосередньо отримують інформацію щодо певних фактів від допитуваної особи, при цьому здійснюючи опосередковане пізнання, адже вони не були на місці події та не сприймали її особисто.

Під час пред'явлення речей для впізнання слідчий також здійснює опосередковане пізнання, запитує в особи, яка впізнає, чи може вона впізнати цю річ, опитує про ознаки цієї речі і обставини, за яких вона цю річ бачила, про що складається протокол. Якщо особа заявляє, що вона не може назвати ознаки, за якими впізнає річ, проте може впізнати її за сукупністю ознак, особа, яка проводить процесуальну дію, зазначає це у протоколі [7]. Після проведеної цієї слідчої (розшукової) дії він оцінює такий речовий доказ разом із відомостями, що зазначені у протоколі цієї процесуальної дії на предмет допустимості, належності, достовірності, а також всі зібрані у провадженні докази – з точки зору достатності і взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення, тобто безпосередньо досліджує докази. З цього приводу доцільно зауважити, що поняття «збирання доказів» є умовним, адже готових доказів у природі не існує, тому суб'єкт доказування у ході провадження процесуальних дій, відшукуючи інформацію (сліди кримінального правопорушення), що відноситься до справи, і фіксуючи її у процесуальних актах, швидше формує докази [4, с. 246].

На етапі досудового розслідування слідчий уповноважений перевіряти докази, які могли бути отримані іншими уповноваженими особами (слідчими, дізнавачами, оперативними співробітниками), здійснюючи при цьому їх оцінку. Якщо ним буде встановлено, що слідча (розшукова) дія була проведена неякісно, що впливає на забезпечення ефективності досудового розслідування, то він може повторно провести цю слідчу (розшукову) дію. Проте, зважаючи на суб'єктивні та об'єктивні причини, не у всіх випадках це можливо здійснити.

Реалізація засади безпосередності відбувається і під час особистого сприйняття слідчим документів. Залежно від виду документів їх особисте сприйняття може відбува-

тися як під час провадження огляду документів у порядку ст. 237 КПК України, так і в ході ознайомлення з ними. Хоча у більшості випадків документи досліджуються слідчим під час проведення огляду як слідчої (розшукової) дії, проте щодо документів, визначених ч. 2 ст. 99 КПК України, ними застосовується огляд як метод дослідження їх змісту. Якщо дослідження документів здійснюється у ході провадження їх огляду, пізнання слідчого носить безпосередній характер, адже відомості, які стосуються обставин кримінального провадження та мають значення для нього, сприймаються ним особисто. У разі дослідження документів під час їх приєднання до матеріалів кримінального провадження (наприклад, протоколів слідчих (розшукових) дій, провадження яких здійснювалося оперативними підрозділами) пізнання слідчого носить опосередкований характер, оскільки вони сприймають інформацію, яка отримана та зафіксована іншою особою [6, с. 88–89].

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, слід зазначити, що кримінальна процесуальна засада «Безпосередність дослідження показань, речей і документів» розповсюджується на весь процес кримінального провадження. Поширення її дії на стадію судового провадження свідчить, в першу чергу, ст. 23 Кримінального процесуального кодексу України, а на стадію досудового розслідування – комплекс норм, передбачених у Кримінальному процесуальному кодексі України (ст. 91, 93, 201, 223 тощо).

Особливість реалізації слідчим засади безпосередності дослідження показань, речей і документів під час досудового розслідування виявляється в тому, що він: 1) самостійно оцінює речові докази, а також аналізує процесуальні документи (протоколи, постанови, додатки), які є результатом його особистого сприйняття під час проведення процесуальних дій, що направлені на збирання доказів; 2) залучає сторону захисту у процесуальних діях, а також забезпечує її ознайомлення з матеріалами кримінального провадження в порядку ст. 221 Кримінального процесуального кодексу України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ : Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. коментар / відп. ред.: С.В. Ківалов, С.М. Міщенко, В.Ю. Захарченко. Харків: Одіссей, 2013. 1104 с.
3. Тертишник В.М. Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. коментар. / вид. 17-те, доповн. і перероб. Київ : Алерта, 2020. 1088 с.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. коментар / за заг. ред. В.Г. Гончаренка, В.Т. Нора, М.Є. Шумила. Київ : Юстініан, 2012. 1224 с.
5. Волошина В.К. Реалізація галузевих та специфічних принципів кримінального процесу у стадії досудового розслідування: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2010. 236 с.
6. Дехтяр О.Г. Засада безпосередності дослідження показань, речей і документів та її реалізація у кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2013. 231 с.
7. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
8. Гвоздюк В.В. Тактика допиту підозрюваного в кримінальному провадженні відповідно до практики Європейського суду з прав людини. *Юридична психологія*. 2020. Вип. № 2 (27). С. 95–102. doi: <https://doi.org/10.33270/03202702.95>.
9. Рішення європейського суду з прав людини у справі «Костовський проти Нідерландів» від 20 листоп. 1989 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_089#Text.
10. Рішення європейського суду з прав людини у справі «Жогло проти України» від 24 квіт. 2008 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_402#Text.
11. Гвоздюк В.В. Тактика проведення слідчих (розшукових) дій з урахуванням практики Європейського суду з прав людини : дис. ... доктора філософії : 081 – Право. Київ. 2021. 294 с. URL: http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/19896/5/dysert_hvozdiuk.pdf.
12. Чорноус Ю.М. Слідчі дії: поняття, сутність, напрями розвитку та удосконалення : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2005. 245 с.